

Diana Stolac, Jim Hlavač, 2021:

Riječki jezični krajolik, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 199 str.

Knjiga je rezultat istraživanja u sklopu dvaju projekata – Hrvatska pisana baština od 18. do 20. stoljeća (projekt riječkog sveučilišta) i Riječki jezični krajolik (projekt Rijeka, Europska prijestolnica kulture 2020 – 27 susjedstava – Susjedstvo Kampus) te predstavlja teorijsku i empirijsku polaznu točku za istraživanja jezičnog krajolika. Kako je cijelo područje istraživanja jezičnog krajolika još uvijek prilično mlado i izrazito interdisciplinarno (primarno sociolingvističko), njegova se terminologija još uvijek nije u potpunosti iskristalizirala. Stoga se u znanstvenoj literaturi s tog područja mogu pronaći termini: jezični krajolik, jezični okoliš, lingvistički krajobraz i jezični krajobraz, sve prijevodi istog engleskog termina *linguistic landscape* (u hrvatskoj literaturi ipak prevladava termin jezični krajolik).

Autori su knjige profesorica emerita Diana Stolac sa Sveučilišta u Rijeci i Jim Hlavač, predavač na Sveučilištu u Melbourneu. Diana Stolac bavi se povijesnom lingvistikom, terminologijom, sociolingvistikom i hrvatskim jezikom u dijaspori te temama iz jezičnog krajolika i jezika reklama. Članica je Komisije za sociolingvistiku i Komisije za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta te više uredništava znanstvenih časopisa (*Fluminensia*, *Croatian Studies Review*, *Zeszyty Cyrilo-Methodiańskie*). Jim Hlavač bavi se višejezičnošću, prevodenjem, kontaktnom lingvistikom, interkulturalnom komunikacijom te pragmatikom i problematikom nasljednih jezika i njihova održavanja. Premda su autori ove knjige ugledni jezikoslovci, knjiga je zanimljiva i znanstvenicima s drugih područja (antropolozima, etnolozima, povjesničarima, sociolozima i dr.), pa tako i geografima (kulturalna, historijska i jezična geografija).

U uvodnom slovu autori čitatelja uvode u to kako je uopće došlo do ideje da knjiga nastane, opisuju pojedine njezine dijelove te progovaraju o počecima u istraživanju jezičnog krajolika. Uvodnomu dijelu pripadaju i poglavlja o jezičnom krajoliku (s usmjerenjem na teorijske i metodološke koncepte discipline) te pregled istraživanja jezičnog krajolika u nas i svijetu. Iduća poglavlja središnji su dio knjige te daju pregled riječkog jezičnog krajolika u prošlosti i danas. U njima autori istražuju na koji se način riječki identitet materijalizirao u javnim natpisima Rijeke, kakav se identitet materijalizirao na području Primorsko-goranske županije, a bave se i vrstama natpisa na javnim mjestima. Završni dio knjige sadržava zaključno slovo, literaturu i bilješke o autorima. Vrijednost je ove knjige dvostruka – ona uz holistički prikaz discipline (razvoj, metode istraživanja i pregled dosadašnjih istraživanja) daje i pregled stanja jezičnih znakova u riječkoj regiji.

Kanadski lingvisti Rodrigue Landry i Richard Y. Bourhis objavili su 1997. članak *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study* (*Journal of Language and Social Psychology*, 16/ 1., str. 23–49), koji se danas smatra temeljnim djelom ove poddiscipline. U njemu su prvi put upotrijebili termin jezični krajolik te ga definirali kao vidljivost i istaknutost jezika ispisana na javnim i komercijalnim znakovima, na određenom teritoriju ili u nekoj regiji. Prema njima, jezični krajolik, kao označitelj (Ferdinand de Saussure, op. a.) relativne moći i statusa jezičnih zajednica koje nastanjuju pojedini teritorij, pruža podatke o važnim informacijskim i simboličkim funkcijama. Za razliku od Saussureovih označitelja i označenoga, američki filozof Charles Peirce uvodi i treći entitet – interpretatora (čitatelj /slušatelj) koji svojom interpretacijom povezuje označitelja i označeno te sam određuje kako će percipirati pojedini znak. Tako uz sadržaj jezičnih znakova postaje bitan i način na koji konzumiramo jezične znakove.

Prva istraživanja jezičnog krajolika započela su potkraj XX. stoljeća. U toj prvoj fazi najviše su se istraživali natpisi u višejezičnim urbanim područjima (SAD, Kanada, Izrael, Nizozemska, Belgija), iz čega se izrodio termin jezični gradski krajolik (engl. *linguistic cityscape*). Propitivana je jezična politika i povijesna baština, a istraživanja su se uglavnom bavila popisivanjem pisanih znakova (putokaza, uličnih ploča, natpisa mjesta, natpisa po mjestima, zgradama, institucijama, reklama i dr.) koji su potom kodirani s obzirom na različite varijable koje je istraživač sam izdvojio (npr. jezik natpisa, službena regulativa vezana za uporabu službenih jezika, usporedba broja govornika i jezičnih znakova u prostoru). S vremenom su se istraživanja usmjerila i na neslužbene i transgresivne natpise, a turizam je objekt istraživanja usmjerio i prema tada relativno zapostavljenu ruralnom prostoru. Istraživanja jezičnog krajolika velikih urbanih područja započela su s istraživanjem New Yorka 1972., a nastavljena su 1980. u Belfastu, potom se 1990-ih provode u Parizu i Bruxellesu, a 2000-ih u Montrealu, Rimu, Jeruzalemu i Bangkoku (po izboru autorice).

Pojavom novog tisućljeća započinje druga faza u istraživanju jezičnih znakova u kojima je fokus istraživanja na semiotičkom spektru, pa se istraživanja usmjeravaju i prema neverbalnim znakovima. Takvi znakovi uglavnom ne zamjenjuju pisane natpise, nego ih dopunjuju. U fokus istraživanja tako dolaze semiotika prostora (engl. *place semiotics*), semiotički krajolik (engl. *semiotic landscape*; bilo koji otvoreni ili zatvoreni javni prostor koji sadržava natpise koji imaju značenje te korisniku prenose poruku), zvučni znakovi (engl. *soundscape*; zvučne reklame u javnom prijevozu, razgovor prolaznika), kožni krajolik (engl. *skinscapes*; tetovaže; semiotika tijela, engl. *body semiotics*) slike na digitalnim zaslonima (npr. videozidovi), pomični znakovi (na autobusima, tramvajima ili na odjeći i torbama prolaznika), mirisi, taktilna komunikacija, jezični krajolik interneta, QR kodovi i mrežne adrese (uglavnom vezani uz turističke destinacije, kulturna dobra te kulturne i sportske događaje), pa čak i brojni, sve popularniji, neabecedni simboli i emotikoni te razni drugi interaktivni i multimodalni načini komunikacije. Naime, Scollon i Scollon su 2003. objavili knjigu *Discourses in Place: Language in the Material World* u kojoj su prvi put upotrijebili termin geosemiotika, kohiponim terminu jezični krajolik, koja područje istraživanja širi na multimodalne (zvučne, pokretne) znakove. Ovakav istraživački pristup polazi od stava da znakovi svoje značenje dobivaju tek kad ih stavimo u suodnos s drugima te kad pritom u obzir uzmemo njihovo socijalno i materijalno okruženje. Stoga se istraživanja u ovoj fazi često odnose na politiku (nacionalnu, regionalnu, lokalnu), jezičnu politiku, sociologiju, demografiju i razne gospodarske djelatnosti (privredu, turizam, trgovinu) te se koriste dvjema različitim perspektivama društvenih odnosa (izvora postavljanja znakova): odozgo prema dolje (engl. *top-down*) i odozdo prema gore (engl. *bottom-up*). Jezični krajolik promatra se kao stanje (kvantifikacija jezičnih znakova i objašnjenje kako se oni uklapaju u prostor u kojem se nalaze) i kao proces (planiranje jezičnih znakova).

Proces globalizacije itekako utječe na izmjene jezičnog krajolika. Nekadašnji uglavnom jednojezični natpisi u nekim su dijelovima svijeta već odavno ustuknuli pred višejezičnim. Naravno, u obzir treba uzeti i tip područja koje se istražuje. Stoga su zbog svoje multikulturalnosti urbana područja često istraživačima zanimljivija pa se većina znanstvenih radova bavi upravo njima. Ruralni prostor obično je glede jezičnih znakova homogeniji, stoga je i istraživačima slabije zanimljiv. No u posljednje se vrijeme javljaju istraživanja koja se bave zastupljenošću nestandardnih, lokalnih, govora (obično zanimljivih marketinškim agencijama koji s pomoću njih nastoje izazvati razne afektivne reakcije poput bliskosti, povjerenja i sl.), a neke takve primjere autori su pronašli i na riječkom području.

Slikovni materijal knjige rezultat je višegodišnjeg terenskog rada uglavnom Diane Stolac i njezine obitelji. Odnosi se na fotografije jezičnih znakova prikupljenih na području središta i periferije Rijeke te odabranih područja u Primorsko-goranskoj županiji (naselja Bakar, Crikvenica, Kastav, Fužine te naselja na Krku i Cresu).

Analizom različitih jezičnih znakova autori su došli do brojnih zaključaka. Mnogi povijesni natpisi svjedoče o kompliciranoj političkoj i jezičnoj prošlosti grada Rijeke (vidljivo kad se npr. u obzir uzme izmjena toponima Rijeka kroz prošlost – Flumen, Fiume, Fiume Város, Sent Veyt am Pflaum, Reka, Rika, Rijeka ili kada, zavaljujući političkoj vjetrometini, ulice Rijeke »pamte« po nekoliko naziva npr. Piazzetta del Pozzo

1841. – 1896.; Piazza del Latte 1896. – 1919.; Via Simonetti 1919. – 1930.; Piazzetta dei Benzoni 1930. – 1949.; Mljekarski trg / Piazzetta dei Latte 1949. – 1954.; Mljekarski trg od 1954.), ali i brojni suvremeni jezični natpisi koji svjedoče o suvremenoj višejezičnosti (hrvatski, talijanski, engleski jezik) i dijalektalnosti prostora. Neki od njih svjedoče o regionalnom identitetu tamošnjega stanovništva (npr. uzrečica Šta da ?, koja je razlikovno obilježje Riječanki i Riječana u hrvatskom jezičnom bazenu ili naziv restorana ŠtoRiJa, poduzeća za iznajmljivanje bicikala Ricikleta itd.). Autori su proučavali službene i neslužbene javne natpise, privatne natpise u javnom prostoru, grafite i murale ispisane na gradskim zidovima, reklame i nadgrobne spomenike, pa čak i pomične slike na autobusima. Istraživanje prigradskog prostora te područja Primorsko-goranske županije pokazala su koja su im zajednička identitetska obilježja, a u kojima se vide razlike te na kojim se dijelovima tog područja ostvaruje jednojezičnost, na kojima višejezičnost, a gdje je u javni prostor uključena dijalektna sastavnica. Iz svih se tih prostorno raznovrsno raspoređenih jezičnih znakova daju iščitati različiti društveni stavovi, vrijednosti i norme.

Autori su dokazali da su, u skladu s hrvatskom legislativom, službeni natpisi na riječkim javnim ustanovama ispisani hrvatskim jezikom i latiničnim pismom te da su službeni natpisi na ustanovama vezanima uz nacionalne manjine dvojezični. Pomalo začuđuje brojnost neslužbenih jezičnih natpisa ispisanih hrvatskim standardnim jezikom. No ima i dvojezičnih neslužbenih jezičnih natpisa koji su obično hrvatsko-engleski ili hrvatsko-talijanski. U tim se natpisima hrvatski jezik obično pojavljuje kao prvi jezik, no veličinom i tipom slova tretiran je jednako kao i drugi jezik na natpisu. Autori nisu pronašli značajniju upotrebu čakavskih ili fijumanskih obilježja u riječkim javnim natpisima, ali ih je očekivano više u ruralnim prostorima Primorsko-goranske županije. Tamo gdje je pronađena uglavnom se odnosi na razgovorni jezik korišten u marketinške svrhe (u svrhu izazivanja afektivnih reakcija poput bliskosti i povjerenja). Tako u reklamama za tjesteninu *PaštaRIa*, slogan glasi *Pusti pašti na volju!* Na reklamama za lokalni prehrambeni proizvod može se naći natpis Mići sir, a na plakatu jednog mobilnog operatera reklama *Ča će ti takuin* (novčanik op. a.) *kad imaš mobitel*.

Sukladno sve većoj globalizaciji u svijetu pa i u nas, utjecaj engleskoga jezika sve je snažniji, stoga su autori očekivali velik broj natpisa na engleskom jeziku. No istraživanje je pokazalo da, iako se u Rijeci očekivano može pronaći velik broj natpisa na engleskom, osobito u marketinškom diskursu i na grafitima, njih još uvijek nema u očekivanoj mjeri. Međutim, istraživanje zastupljenosti engleskih jezičnih znakova u cjelokupnom bazenu jezičnih znakova pokazalo je nekoliko novih marketinških trendova. U jednom se u reklamama koriste kratice na engleskom jeziku (OMG, engl. *Oh, my God!*) te se to pravilo primjenjuje i na hrvatski jezik (JSL – Je si li?) premda one u hrvatskom jeziku nisu uvrježene. U drugom se slučaju grafijske mogućnosti engleskog jezika koriste za zapisivanje hrvatskih naziva (Beertija → Birtija ili Boonker → Bunker), ponekad i da bi se izbjeglo zapisivanje dijakritičkih znakova (Kolach → Kolač ili Chevap → Čevap).

Istraživanje je pokazalo da se uz latinicu očekivano upotrebljava i glagoljica; manje na urbaniziranom riječkom području, a više u okolnom ruralnom, napose otočnom prostoru (Krk, Cres). Autori su u ovoj monografiji zaista sveobuhvatno prikazali korpus jezičnih znakova vidljivih u javnom prostoru grada Rijeke i u njezinoj okolici. Pokazali su kako komplicirana politička i jezična prošlost nekog područja može rezultirati njezinim jezičnim bogatstvom. Tako se i Rijeka može pohvaliti svojim brojnim toponimima – Flumen (latinski), Fiume (mletački), Fiume Város (mađarski), Sent Veyt am Pflaum (njemački), te Reka, Rika, Rijeka (hrvatski). Svjesni brze izmjene jezičnih znakova uslijed užurbana urbanog života, autori s pravom pozivaju nove istraživače da i sami prošeću Rijekom i vlastitim empirijskim doprinosom dopune jezičnu sliku grada i njegove okolice.

Da bi istraživanje doprlo do što većeg broja čitatelja, knjiga je osim na hrvatskom, objavljena i na engleskom (*A Linguistic Landscape of Rijeka*, 228 str.) i talijanskom jeziku (*Il paesaggio linguistico fiumano*, 231 str.).

Mihela Melem Hajdarović